

PROŠLOST

GRAČANIČKI
GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 39, godina XX,
maj, 2015. [str. 59-71]

© Monos 2015

Jedan pogled na vojno-političku situaciju u Gračanici početkom 1945. godine

Dr.sc. Omer Hamzić

Sažetak: U ovom prilogu govori se o vojno-političkoj situaciji i općim prilikama u Gračanici početkom 1945. godine, kao najvećem uporištu njemačkih i objedinjenih snaga NDH u rasulu koje su nastojale usporiti napredovanje krupnih jedinica NOVJ u njihovom nastupanju iz pravca oslobođene Tuzle, prema Doboju i dolini Bosne. U takvim uslovima, nakon odlaska više uglednih ljudi iz Gračanice u partizane, uključujući i samog kotarskog predstojnika, vlast u gradu preuzima ustaški "ozljednik" Ratko Gadža, koji uzalud pokušava zvesti red u gradu, nailazeći na otpor, ne samo uglednih ljudi iz čaršije, već i iz zapovjedništva XXV ustaške bojne na čelu sa Ibrahimom Pjanićem. Članak se zasniva na izvještajima novopostavljenog kotarskog upravitelja višoj instanci i izvještajima obavještajnog odsjeka Komande mjesta Gračanica, koja je djelovala sa oslobođene teritorije.

Ključne riječi: Gračanica, Nezavisna država Hrvatska, Ratimir Gadža, Ibrahim Pjanić, XXV ustaška bojna

Od novembra 1944. do aprila 1945. godine istočna Bosna je za Nijemce bila jako važno strateško područje. Dolinom Drine povlačile su se sa juga divizije njemačke Grupe armija E, koje su se prebacivale na Sremski front i u Slavoniju, a dolina Bosne je bila pravac povlačenja njemačkog 21. korpusa iz Sarajeva na sjever. Istovremeno, Nijemci su držanjem jakih garnizona u Bijeljini, Brčkom, Doboju i Gračanici obezbjeđivali desno krilo svog 34. korpusa u Sremu. Postavljeni u više uporišta, zajedno sa svojim saveznicima, osiguravali su komunikacije Zvornik – Bijeljina, Bijeljina – Brčko, Čelić – Brč-

ko i Brčko – Gračanica. Glavna dejstva vodila su se u zahvatima tih komunikacija.¹

Nakon konačnog zauzimanja Tuzle, 11. 11. 1944. godine, teritorija koju su zaposjedale jedinice NOVJ u tuzlanskom bazenu konačno se stabilizirala i uglavnom ostala bez većih promjena sve do početka aprila 1945. godine i konačnog oslobođenja ovih krajeva. Područje Gračanice, sve do januara 1945. godine, bilo je izvan domašaja snaga NOVJ. Zbog prisustva vrlo jakih protivničkih jedinica i zauzetosti 3. korpusa NOVJ na frontu na Drini i Romaniji, do početka januara 1945. godine nije došlo do pomjeranja linija i proširenja partizanske teritorije prema Ozrenu i Gračanici, kao ni prema području Trebave i Posavine. Tek u januaru 1945. godine orijentisana je u tom pravcu 23. divizija NOVJ, koja je držala širok front od Ozrena, preko Orahovice do Srnica.

S druge strane, prema jedinicama 23. divizije NOVJ bile su jedinice oružanih snaga NDH, i to dijelovi 12. i 15. stajaćeg djelatnog zdruza Ustaške vojnice, te 3. gorskog zdruza Domobranstva (koji je objedinjavao jedinice tzv. "zelenog kadra", odnosno nekadašnjih domobranskih dobrovoljačkih milicija). U to vrijeme, inače, već je bilo došlo do formalnog objedinjavanja Domobranstva, regularne vojske NDH, i Ustaške vojnice, kao vojnog krila Ustaškog pokreta, u jedinstvene Hrvatske oružane snage (HOS). Snage HOS-a sa područja Gračanice su zajedno sa njemačkim snagama iz Doboja i Brčkog vršile ispade i veće akcije radi odbacivanja jedinica NOV i POJ što dalje od ova dva, za njih važna, operativna centra. U te operacije protiv partizana bile su uključene i snage Jugoslavenske vojske u otadžbini, odnosno četnici sa ovoga područja – Ozrenski i Trebavski četnički korpus, kao i glavnina četničkih snaga iz Srbije,

sa kojom je bio i njihov vrhovni komandant, general Draža Mihailović.

Početkom januara 1945. godine ispred Gračanice je postavljen jak odbrambeni front koji su, uz manje njemačke posade, uglavnom činile domaće ustaške jedinice i jedinice domobranske milicije (tzv. "zelenog kadra"). Taj front je bio razbijen krajem februara 1945., da bi opet bio uspostavljen u drugoj polovini marta i kao takav ostao sve dok snage NOVJ, odnosno tada već Jugoslavenske armije (JA) nisu ušle u Gračanicu 7. i Doboj 17. aprila 1945.²

Nekoliko dokumenata o stanju u pozadini onih jedinica koje su branile Gračanicu, početkom 1945. godine, otkriva svu kompleksnost života iza linija fronta. Rasulo jedinica koje su nastojale da se suprotstave tada već puno snažnijem neprijatelju imalo je za posljedicu i rasulo lokalne vlasti po tim malim gradovima i čaršijama, koje su s vanjske strane pritiskali partizani kao neprijatelji, a s unutrašnje strane, mnoštvo vojnih formacija, koje je popunjavalo domaće stanovništvo, ali i onih koje su se povlačile sa već zaposjednutih područja, pridružujući se braniocima ili povlačeći se zajedno sa njima dalje prema zapadu. Što se tiče Gračanice, situaciju je komplikovalo i prisustvo velike četničke grupacije na Ozrenu i Trebavi, koji su uz domaće, činile i četničke snage u povlačenju iz Srbije i Crne Gore. Kao što je rečeno, jedno vrijeme, čak je i sam Draža Mihajlović boravio među njima.

U uslovima kada je civilna vlast NDH bila već potpuno devastirana, sve su se te jedinice, što se tiče logistike (smještaj, ishrana, popuna) mahom oslanjale na domaće stanovništvo i lokalnu vlast na područjima koja su već bila potpuno ekonomski iscrpljena i opustošena. Strah i panika, dezerterstvo, kriminal i šverc – to je karakterisalo opću atmosferu u Gračanici krajem 1944. i početkom 1945.

1 Omer Hamzić, Nastupanje jedinica jugoslavenske armije i borbe sa ostacima ustaško-domobranskih (hrvatskih) i njemačkih snaga na pravcu Srnice – Dobrovci – Gračanica u proljeće 1945., *Gračanički glasnik*, 29/XIV, Gračanica 2010., 51-52

2 Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 262

Pečat Kotarske oblasti i potpis Ratimira Gadže

godine – koja je do tada već nekoliko puta “padala i oslobođana iz ruku partizana”

Krajem septembra 1944. godine, sa 18. hrvatskom udarnom brigadom NOVJ, koja je operišući oko Gračanice nekoliko dana, držala u svojim rukama i sam grad i njegovu okolinu – otišlo je i nekoliko najuglednijih ljudi civilne vlasti, koji su, inače, i do tada bili partizanski pomagači i simpatizeri, na čelu sa kotarskim predstojnikom Safetom Brankovićem.³ To će izazvati krizu kotarske uprave koja neće biti otklonjena sve do konačnog ulaska partizana u Gračanicu, 7. aprila 1944. godine. Imajući u vidu činjenicu da je Gračanica bila posljednje uporište i prepreka nadiranjju partizanskih jedinica iz pravca Tuzle, vojnim i civilnim strukturama NDH (koje su se, nakon pada Tuzle, kao sjedišta Velike župe Usora i Soli nalazile u stanju rasula), bilo je itekako stalo da koliko-toliko stabilizuju situaciju na tom sektoru i osposobe funkcionisanje civilne vlasti u Gračanici. Nakon odlaska kotarskog predstojnika i još nekoliko uglednih službenika u partizane, vlast u gradu neformalno preuzimaju zapovjedništva pojedinih jedinica koje su držale položaje oko Gračanice. U atmosferi panike i općeg rasula među njima je sve češće dolazilo

3 Osim nekoliko članova partije i nekoliko članova Skoja, 28. septembra 1944. godine, u partizane su otišli sljedeći nosioci civilne i vojne vlasti u Gračanici: Safet Branković, kotarski predstojnik, Osman Fazlić, sudija, Vsevoid Alabovski, inženjer šumarstva, Mustafa Mustajbegović, šerijatski sudija, Sejdo Đulić, raniji komandant gračaničke legije, Salih Arnautović, komandir legije u Brijesnici, kao i jedan brijo ranijih pripadnika zelenog kadra. (Esad Tihić, Omer Hamzić, *nav. djelo* 256)

do nesporazuma i otvorenih sukoba, najviše oko “logistike”, šverca, odnosa prema neprijatelju, lične netrpeljivosti itd. S druge strane, u gradu i okolini bilo je na hiljade izbjeglica i onih koji su odranije pristigli iz istočne Bosne, ali i novih, koji su bježali sa “partizanskih” područja, u dosta teškom stanju, bez hrane, odjeće i smještaja... U gradu su se s vremena na vrijeme pojavljivali u manjim ili većim grupama dezerteri koji su se po okolnim šumama krili od mobilizacije ili iz straha od partizanskih diverzantsko-izviđačkih patrola, koje su u manjim grupama već operisale u dubini teritorije Gračaničkog kotara i iza linija branilaca grada.

Kako se, vjerovatno u takvoj situaciji niko od domaćih ljudi nije želio prihvatiti upražnjene funkcije kotarskog upravitelja, nadležne instance vlasti su krajem oktobra ili početkom novembra 1944. na tu dužnost “instalirale” Ratimira Gadžu, jednog od organizatora ustaškog logora u Gračanici, u ljeto 1941., koji će kasnije otići na ratište i poslije tri godine provedene na ratištu, kao “ustaški ozljednik” biti vraćen u rodnu Gračanicu, na mjesto kotarskog predstojnika.

Ratimir Gadža je, kao dokazani ustaša i “hrvatski patriota” istinski želio da uspostavi red i rehabilituje već uveliko kompromitovanu i poljuljanu vlast u Gračanici, ali izgleda nije bio ni svjestan koliko su se opće prilike u gradu i okolini promijenile u odnosu na 1941. godinu, kad je otišao u rat. Za mnoge Gračanlije bio je isuviše “revnostan”, uz to i “šokac”, pa je nailazio na razne teškoće, otpore, otvorene opstrukcije i druge neprilike. Osim toga, i od ranije je bio uveliko kompromitiran kao jedan od glavnih zagovornika terora i represije nad političkim i rasnim protivnicima ustaškog režima u Gračanici u prvoj godini postojanja NDH. Upravo njemu je pripisivano strijeljanje grupe zarobljenih ustanika i njihovih pomagača, Srba u Gračanici, 1941. godine, kao i neka druga nedjela.

Očigledno, nakon tri godine odsustvovanja iz Gračanice, Ratko Gadža nije vidio ili

nije želio da vidi koliko su se prilike u Gračanici (kao, uostalom i na mnogo širem planu, naravno i na svjetskim ratištima) izmijenile u odnosu na 1941. godinu. Nailazio je na otpore i opstrukcije svim mjerama koje je poduzimao da uvede red u civilnoj upravi i civilnom životu u Gračanici. Nije slučajno što su mu se uglavnom suprotstavljali ugledni ljudi, mahom viđeniji trgovci i poduzetnici, koji su stekli bogatstvo na sumnjivoj trgovini i life-racijama robe, posebno soli, velikim dijelom i na susjedne teritorije koje su držali partizani i četnici. Svaka mjera koju je nastojao provesti da bi spriječio ili koliko toliko "uređovao" nelegalan promet, zadirala je direktno u njihove interese.

Pored uglednih ličnosti iz civilnog života, mjerama novog kotarskog upravitelja posebno su se suprotstavili pripadnici XXV. stajaće djelatne bojne Ustaške vojnice (kasnije preimenovane u IV. udarnu bojnu), kojoj je na čelu bio satnik Ibrahim Pjanić iz Sokola, vitez Krune kralja Zvonimira i drugih visokih odličja, kasnije unaprijeđen u pukovnika.⁴ Osim toga, on je, istovremeno obnašao i političku dužnost ustaškog logornika, tj. člника kotarske organizacije političkog krila Ustaškog pokreta u Gračanici.⁵

Izgleda da je Ratko Gadža, odmah po svom dolasku na dužnost kotarskog upravitelja Gračanice, došao u sukob sa Pjanićem iako su se dobro poznavali još iz njihove zajedničke aktivnosti na uspostavi ustaške organizacije u Gračanici, sredinom 1941. go-

dine. Po svemu sudeći, nije se radilo o nekoj ličnoj netrpeljivosti, već o otvorenom suprotstavljanju Ibrahima Pjanića nekim mjerama Ratka Gadže koje su pogađale domaće stanovništvo i neke pojedince u Gračanici.

Umjesto podrške i pohvala koje je očekivao, ne samo od Gračanlija, već i sa više instance za nastojanje da sredi stanje u Gračanici, novi kotarski predstojnik Ratimir Gadža je, krajem 1944. godine, optužen kod svojih pretpostavljenih (od tih istih Gračanlija) da je svojim dolaskom unio nered i smutnju u gradu, te izazvao nezadovoljstvo kako u vojnim strukturama, tako i u običnom građanstvu. Sa njegovim dolaskom, kako su ga optuživali, stanje u Gračanici se dalje pogoršalo.

Kako su ga te optužbe "ne malo pogodile kao hrvatskog patriotu i ozljednika", Ratko Gadža je 4. januara 1944. na više adresa poslao "opravdavajuće" pismo u kojem je nastojao da otkloni optužbe, koje su protiv njega otišle "višoj instanci". S tim u vezi u prapratnom aktu Zapovjedništvu Ustaške vojnice (na ruke g. zapovjednika general-pukovnika Herenčića) u Zagrebu, on piše: "Kao ustaša i pričuvni ustaški časnik (ratni ozljednik), gospodine generale, slobodan sam dostaviti Vam priloženo izvješće, koje sam uputio Ministarstvu unutrašnjih poslova, kako bi i Vi mogli barem donekle vidjeti kako teku stvari sa postrojbama u Gračanici. Ovo činim stoga, jer iz priložene potvrde XIV ustaške bojne i III. Gorskog zdruga može se vidjeti da sam ja samo radio kao ustaša časnik i izpravan činovnik, te da sam nastojao, kao i uvijek, da samo sav svoj rad privedem dobru naroda, države i našeg dragog Poglavnika. Mislim da ćete, ukoliko bude potrebno, moći preko mene, a i navedenih svjedoka u pomenutom dopisu, ako budete želili, imati jasnu sliku tamošnjih prilika."⁶ Pismo je jedan od

4 Opširnije o njemu: Edin Šaković, *Prilozi životopisu Ibrahima Pjanića (u povodu 35. obljetnice smrti)*, Gračančki glasnik, XVII, 34, 2012., 48-108.

5 Pjanićevo imenovanje za logornika je, prema nekim indicijama, uslijedilo nakon odlaska Ratimira Gadže iz Gračanice, kao odraz težnje da se na to odgovorno političko mjesto imenuje osoba koja nije sklona nasilju i teroru. (E. Šaković, *isto*, 64). U vrijeme dok je vršio dužnost logornika, Pjanić je lično spasio porodicu jevrejskog ljekara Vilima Šmuklera iz Doborovaca, pomogavši joj da napusti selo i izbjegne na susjednu četničku autonomnu teritoriju na Trebavi, u trenutku kada joj je zaprijetila deportacija u logore i vrlo vjerovatna smrt (Isto, 65-66).

6 Arhiva historijskog muzeja Sarajevo, Fond UNS-e, III/93, *Kotarska oblast Gračanica, Zapovjedništvu ustaške vojnice, na ruke zapovjednika general-pukovnika Herenčića, Zagreb, Ministru unutarnjih poslova Zagreb, Predmet: primopredaja dužnosti upravitelja kotara*

Draža Mihajlović na Trebavi, 1945.

dokumenata koji vrlo ilustrativno oslikava stvarno stanje u Gračanici, iza linije fronta, kakvo je, manje-više bilo u svim mjestima na pravcu nastupanja krupnih jedinica NOVJ u operacijama za konačno oslobođenje zemlje.

Vrativši se sa ratišta kao ratni “ozljednik” (invalid), krajem 1944. godine dužnost kotarskog upravitelja u Gračanici, dakle, preuzeo je Ratimir Gadža, koji je, kao rođeni Gračanlija, 1941. bio ustaški povjerenik za Gračanicu i organizator prvih ustaških postrojbi u ovom kraju. Iz opširnog izvještaja koji je, 4. 1. 1945. godine, uputio Ministarstvu unutarnjih poslova i Zapovjedništvu ustaške vojnice u Zagrebu (na ruke zapovjednika general-pukovnika Herenčića), može se

vidjeti u kakvom je haosu Gračanica ulazila u posljednju godinu rata.

Na početku izvještaja, uz koji je priložio i primopredajni zapisnik, sačinjen prilikom preuzimanja dužnosti, Gadža konstatuje da je njegov dolazak u Gračanicu i preuzimanje Kotarske oblasti “uslijedio nakon zauzimanja i oslobađanja Gračanice po trinaesti put iz ruku partizana”. Zgrada kotarske oblasti bila je demolirana, a “pismohrana” (arhiva) popaljena, razbacana i pokradena. U Kotarskoj oblasti zatekao je samo “tri ugovorna dočionovnika” jer su svi ostali, na čelu sa kotarskim predstojnikom (Safet Branković, n. a.) pobjegli u partizane.

U nastavku izvještaja Gadža piše kako je odmah po dolasku pristupio popravci zgrade i osposobljavanju uredskih prostorija, te

Ratimira Gadže, Gračanica 4. 1. 1945.

sređivanju “pismohrane”, dovođenju u red pokućstva, namještaja itd.

Opće stanje koje je zatekao ocijenio je kao “zaprepašćujuće i katastrofalno” u cijelom kotaru. Kotarska uprava je bila potpuno izgubila autoritet, tako da joj se do dolaska Gadže, niko nije ni obraćao “nego je to jednostavno obilazio i sabotirao”. Partizani su “svaki čas dolazili u pojedina sela ovoga kotara iz kotara Gradačac i tamo vršili prinudnu mobilizaciju našega življa.” Osim toga, dvije općine su u svojim rukama držali četnici. (Lukavica i Bosansko Petrovo Selo). Uslijed takvog stanja i “trogodišnje rdave uprave u ovom kotaru narod uobće nije poštovao vlast Nezavisne države Hrvatske”.

U nastavku svog izvještaja Gadža piše kako je “kao sin toga kraja” odmah po preuzimanju dužnosti preduzeo mjere da popravi stanje, držao je nekoliko konferencija sa činovništvom, građanstvom i seljacima kako bi bar donekle “povratio vjeru i pouzdanje naroda u državu.” Prvo je pokušao spriječiti “ogroman” šverc jer je znao da je Gračanica bila švercerski centar i za susjedne kotareve, prvo kao tradicionalno trgovački centar i drugo, kao najveće mjesto u dodiru sa partizanskom teritorijom. Kako su u međuvremenu partizani zauzeli Tuzlu, Gračanica je “ostala bez Velike župe”, odsječena i od ostalih gradova, pogotovo od Zagreba do kojeg se u tim prilikama moralo putovati po desetak dana. Čim je počeo kažnjavati zbog šverca (iako blago i oprezno), Gadža je došao “u sukob sa *mjestnim* postrojbama oružanih snaga, jer su se pripadnici ovih postrojbi uveliko bavili švercom i nedozvoljenim poslovanjem, a sve pod isprikom da rade za potrebe svojih jedinica”. Najviše se švercovala so iz Tuzle, koja je sa partizanskog područja, preko Gračanice “kao sa crne burze” otpremena “diljem ciele države”.

Interesantno je da opostrofira sukobe samo sa “mjestnim”, to jest domaćim postrojbama u kojima vidi leglo šverca, “crne burze” i tzv “verižne trgovine”. Za primjer, navodi

svoj lični sukob sa nekim ustaškim natporučnikom (neki hodža, hafiz u civilu, ne navodi mu ime), koji mu je doveo oko 150 pripadnika XXV. ustaške bojne (krajem 1944. preimenovana kao VI. djelatna bojna XII. stajaleg djelatnog zdruge), koji su pohađali neki dočasnički tečaj, tražeći i za njih dozvolu za švercovanje i verižnu trgovinu “jer se tako radi u cijeloj državi”. U isto vrijeme, tražio je da se nekom poslastičaru izda obrtna dozvola za narodnu kuhinju s obrazloženjem da taj poslastičar hrani “na veresiju” spomenute “tečajce” mada nije imao nikakvih zakonskih uslova za dobijanje te dozvole. Sa tim natporučnikom, izgleda, Gadža je imao još nekih problema i sukoba, što je, kako piše “bila prava sramota i izazov protiv kotarske oblasti i mene kao upravitelja, te kada sam se ja odupro kao ustaša i pričuvni ustaški časnik i ratni ozljednik, on je rekao da će oni, ako se njima prohtije, zatvoriti kotar i da kotarom može upravljati samo ona osoba, koja je njima po volji”. Nakon tog sukoba, pripadnici spomenute jedinice nastavili su praviti razne neprilike kotarskom upravitelju kao i ostalim kotarskim uredima u Gračanici, očigledno “malo zarezujući” vlast Ratimira Gadže.

Nasuprot kritici ponašanja pripadnika XXV. (Pjanine) bojne, Gadža je imao samo riječi hvale za pripadnike XIV. ustaške bojne (preimenovana kao I udarna bojna XII ustaškog zdruge, popunjena, pretežno, Hrvatima s područja Tuzle i Lukavca, stacionirana u to vrijeme u Gračanici) i za Zapovjedništvo III gorskog zdruge (premješten s područja Brčkog), sa kojima je jako dobro saradivao, pomagao njihov rad, opskrbu i prehranu. Da bi dokazao svojim pretpostavljenim kako dobro saraduje sa tim jedinicama, on je uz spomenuti izvještaj dostavio i pisanu potvrdu Zapovjedništva III. Gorskog zdruge i XII hrvatske divizije u Gračanici, te zapovjedništva XIV. ustaške bojne u kojem je “crno na bijelo” napisano kako je Ratimir Gadža “kao sin ovoga naroda” pomagao “svaki rad ovih postrojbi, koji je išao očuvanju i poboljšanju prilika

u ovome kraju, a što je ovo zapovjedništvo uvijek imalo pred očima." Sa svoje strane, Zapovjedništvo Ustaške bojne "odaje priznanje i njegov rad kao upravitelja kotara pohvaljuje, te ga se preporučuje kao dobrog ustašu i starog borca."⁷

Kao kotarski predstojnik, Ratimir Gadža, nadalje piše kako je s puno volje i ustaškog entuzijazma nastojao spriječiti uništavanje državne imovine, "koju su više upropastili građani i pljačkaške bande, koje odmah poslije povlačenja partizana i za vrijeme njihova dolaska, stupe u dejstvo i raznesu sve ono što ne raznesu partizani." Gadža i u ovom slučaju, kao pljačkaše, posebno ističe pripadnike XXV. ustaške bojne (jer su svi bili domaći ljudi i tu su im bile obitelji), kao i muhadžire koji su se nakon dolaska u Gračanicu prijavljivali u XXV. ustašku bojnu. Pripadnici te jedinice su mnoge stvari raznijeli svojim kućama ili uništili. Dokaz za to bile su državne i općinske zgrade (škole, željeznička stanica, kotarska oblast i dr.), formalno "okljaštrene", zamazane od pripadnika oružanih postrojbi... Skoro sa svih zgrada bili su pokradeni oluci za kišu, porušeni plotovi, a sa mnogih zgrada "podržavljenih" i triju škola skinuti prozori, vrata i sve što se moglo odnijeti i sagoriti. "Razumljiva je stvar", piše dalje Gadža, "da vojska mora da se grije, opere, skuha i osuši nakon dolaska sa terena, ali treba dodati da su oko Gračanice, kako državne šume, tako podržavljene privatne, te sada posebničke skoro sve, devastirane i na mjestima nekada liepih gajeva sada se pokazali kamenjari. Ovo uništavanje šume nije bilo samo za potrebe pomenutih jedinca, nego je skoro mnogi pripadnik vukao drva i svojim kućama, pa čak i prodavao." Gadža je pokušao da spriječi raznošenje i uništavanje državne imovine i

uništavanje šuma, u tome je angažovao načelnike općina i starješine sela, te pokušao obezbijediti opskrbu jedinica drvetom i ostalim poljoprivrednim proizvodima na zakonit način ili putem dobrovoljnih priloga "da bi se, kako piše, zaveo neki red, te da svako, ko se zaprtio puškom ne bude neograničeni gospodar i dahija u svom selu."

Opće stanje u gradu pogoršavalo se pristizanjem vojnih bjegunaca i dezertera sa svih strana koji su se uključivali u "postrojbe" stacionirane na ovom području. Kao kotarski predstojnik, Gadža je pokušavao spriječiti "to zlo", ali je opet naišao na otpor i došao u sukob sa zapovjedništvom "mjestne" XXV. ustaške bojne.

Uz sve spomenute nesporazume i optužbe na račun pripadnika i časnika Pjanićeve bojne, kotarski predstojnik ih optužuje i za šurovanje sa četnicima. Kao argument navodi da zapovjedništvo XXV. bojne nije preduzeo nikakve mjere odmazde ni poslije ubistva njihovog zastavnika Ibrića i 4 vojničara (*vojničar* je pripadnik Ustaške vojnice) koje su izveli četnici. Dalje navodi kako je više puta došao u sukob sa zapovjedništvom te jedinice zato što je sprečavao "izvoz soli i ostalih monopolskih artikala u velikim količinama" na četničko područje, te kako su pojedinci iz te jedinice na njega vršili pritisak i intervenisali da se taj izvoz omogući—čak i stotine kg soli. Očigledno, nije uspijevaio uvesti nekog reda u toj trgovini sa četnicima. "Ja sam svakome četniku dozvoljavao izvoz neobhodno potrebnih namirnica i ostalih artikala procentualno koliko je on uvezao sa četničkog područja u Gračanicu drva, hrane ili slično. Zbog ovoga podignuta je na mene vika i rekli su mnogi, a među njima i izvjestni iz XXV. bojne častnici 'šta hoće šaka šokaca da nam diriguje i sa nama upravlja.'"

Uočio je i kritikovao nepravilnosti u Zadrugi državnih službenika u kojoj su se viškovi namirnica uglavnom dijelili dobrostojećim pravoslavicima Srbima iako je bilo mnogo veće muslimanske i katoličke sirotinje.

7 Arhiva historijskog muzeja Sarajevo, Fond UNS-e, III/93, *Kotarska oblast Gračanica, Zapovjedništvu ustaške vojnice, na ruke zapovjednika general-pukovnika Herenčića, Zagreb, Ministru unutarnjih poslova Zagreb, Predmet: primopredaja dužnosti upravitelja kotara Ratimira Gadže, Gračanica 4. 1. 1945.*

Iako je bio kotarski upravitelj u Gračanici, Gadža je privremeno vodio i poslove Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost, odsjeka B/II za istočnu Bosnu, to jest za kotareve Velike župe Usora i Soli koja je izmještena iz Tuzle nakon njenog pada u ruke partizana. Bilo je slučajeva da su mu po tom pitanju dolazili ljudi sa četničkog ili partizanskog područja, pa da ne bi ispaao sumnjiv, pokazivao je tu svoju iskaznicu spomenutim zapovjednicima u Gračanici. "Izgleda da se i ovo nije svidilo nekoj gospodi iz XXV. bojne, da šokac vodi obavještajnu službu, te da o njima i ostalima daje on podatke", žalio se višoj instanci Ratimir Gadža.

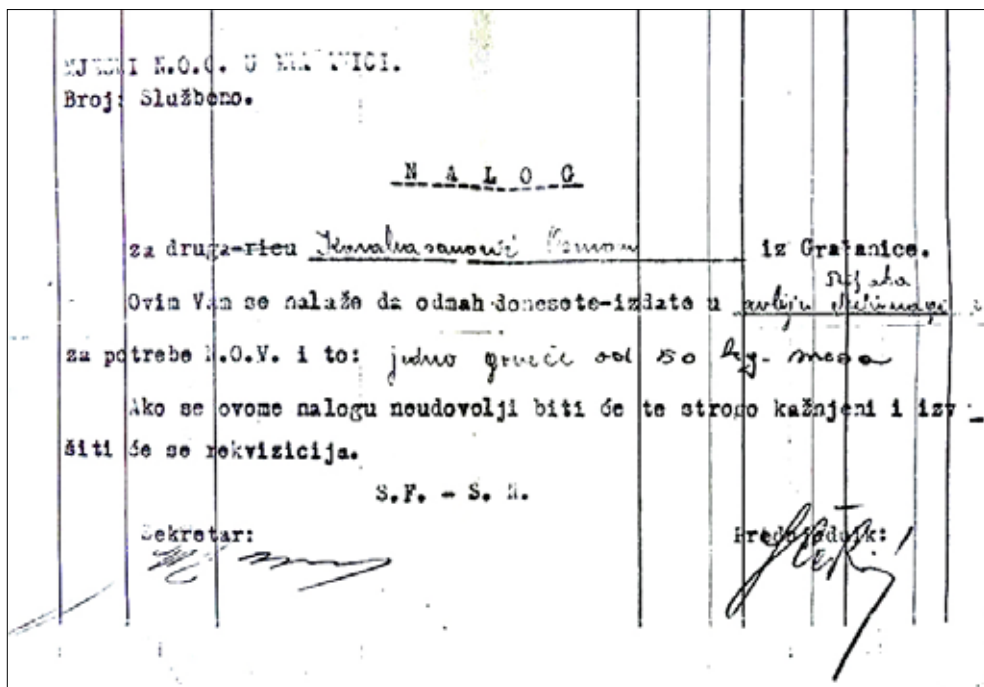
U svom izvještaju posebno se osvrnuo na unutrašnje sukobe u ustaškim jedinicama stacioniranim u Gračanici, koje je on bio prisiljen izmirivati i smirivati. Nakon dolaska III. gorskog zdruga u Gračanicu, došlo je do otvorenog sukoba sa zapovjedništvom XXV. ustaške bojne, umalo i do međusobnih ubistava. Isto tako, pripadnici XXV. ustaške bojne sukobili su se sa pripadnicima XIV. bojne, koja je većinom bila sastavljena od katolika sa područja kotara Tuzlanskog. Među njima se očitovala gotovo otvorena mržnja. Kada je Gadža pokušao da ih izmiri, iz zapovjedništva XXV. bojne su ga optužili da to radi na vjerskoj osnovi. Do eskalacije sukoba između XXV. i XIV. ustaške bojne došlo je prigodom proslave božićnih blagdana, koju je priredila XIV. ustaška bojna. Proslavu su rasturili pijani pripadnici XXV. ustaške bojne. Nakon ovih ispada, uslijedio je i sukob sa VII. ustaškom bojnom iz Dubrava (na putu Gračanica – Brčko) koju je predvodio ustaški zastavnik-jurišnik Vladimir Gadža (brat kotarskog upravitelja u Gračanici Ratimira Gadže). Do sukoba je došlo radi neke "strojopuške", koju su pripadnici VII. ustaške bojne zaplijenili od jednog pripadnika XXV. ustaške bojne zato što je navodno htio s tom puškom pobjeći u partizane. Kasniji sukob između pripadnika ove dvije jedinice dogodio se prilikom proslave Nove godine u lokalnu Adama

Džebića, gdje umalo nisu pale i mrtve glave. U posljednji čas Gadža je uspio spriječiti masovnu tuču i međusobni obračun pripadnika spomenute dvije ustaške jedinice, navodno oko neke katolkinje–konobarice.

Posebno opisuje svoj sukob sa zapovjednikom XXV. ustaške bojne satnikom Ibrahimom vitezom Pjanićem, sa kojim je, kako piše, saradivao još 1941. godine, koji je "na svaki moj poziv dolazio u Gračanicu i pomagao moj rad, kao ustaškog povjerenika i branioca Gračanice u kolovozu 1941., za vrijeme početka pobuna četničko-komunističkih". Konkretno povod za sukob bio je kada se Pjanić suprotstavio premještanju doktorice Jolande Raušić, koja je prema odluci Ministarstva zdravstva, trebalo da ode iz Gračanice u Donji Vakuf. "Ja sam bio za to, dok je to pomenuti zapovjednik pričio", piše Gadža. "Ja sam bio za taj premještaj s razloga toga što sam vidio da ona kao židovka svojom židovskom lukavošću pridobija ljude iz XXV. ustaške bojne, t.j. časnike, koji su uglavnom sastavljeni od seljaka Gračaničkog kotara, te preko njih provodi svoje zakulisne namjere i ostalo."

Nadalje, opisuje ponašanje zapovjedništva XXV. ustaške bojne, koji u svojim dopisima "danas traže jedno pismeno, a sutra dođu usmeno da to opozovu ili za par dana". Navodi primjer kako su zatražili da se u koncentracioni logor uputi Serjanić Adem i dvije sestre Karamehmedović, da bi nakon nekoliko dana zahtijevali da se puste "jer da oni misle da nisu toliko krive" da bi išle u logor.

Još jedan sukob između Ibrahima Pjanića i Ratimira Gadže izbio je oko dozvola za držanje radio-aparata. Naime, nakon privremenog oduzimanja radio-aparata od građana, pa i ustaških časnika u Gračanici, na intervenciju Ibrahima Pjanića, Gadža je morao vratiti radio aparate dvanaestorici građana, među kojima i pravoslavki Mileni Milosavljević. Razumljivo, kao piše Gadža, to je diglo veliku prašinu i negodovanje u čaršiji, a postavljalo se i otvoreno pitanje: kako može

Partizanski nalog o rekviziciji

jedna Srпкиnja biti pouzdanija nego ostalih pedesetak katolika i muslimana, pretplatnika radio-aparata. “Ja sam rekao, piše Gadža, da sam u tome bespomoćan, jer tu je odluku donio vitez Pjanić, koji je ujedno i logornik”.

Povod ovom pismu bila je, očigledno, optužba protiv Gadže upućena nekoj višoj instanci da se stanje u Gračanici pogoršalo otkako je on preuzeo dužnost kotarskog upravitelja. Ovim pismom on je želio da opovrgne te optužbe i da istakne svoje lične zasluge na dužnosti kotarskog upravitelja Gračanice. To posebno i naglašava na kraju ovog izvještaja: “Jedino želim da napomenem i tvrdim da sam ja svojom dosta smišljenom taktikom povratio ugled hrvatskim vlastima, te kao ustaša i ustaškim postrojbama, a povrhn svega bez ikakve državne pomoći popravio put Gračanica – Tuzla, te jedan most na istom putu i još dodavši ovome opskrbu i uređenje kotara te oružanih postrojbi u Gračanici, zaslužio da se ne baca na mene ljaga

da sam ja, kako rekoše izvjestni ljudi, došao u Gračanicu da pravim nered, nego naprotiv, da sam zaveo red i zakonitost. Za Poglavnika i Dom spremni!”⁸

I dok se Ratimir Gadža bezuspješno trudio da koliko-toliko stabilizuje civilnu upravu, pišući uznemirujuće izvještaje višoj instanci o teškoj situaciji u Gračanici, žaleći se na “neposluš” Ibrahima Pjanića i njegovih časnika, već u januaru, dakle skoro istovremeno, partizanska Komanda tuzlanskog vojnog područja imenuje Komandu mjesta za Gračanicu, sa sjedištem prvo u Lukavcu, a potom u Puračiću. Za komandanta novouspostavljene komande imenovan je Đorđe Šešlak (rodnom

8 Arhiva historijskog muzeja Sarajevo, Fond UNS-e, III/93, Kotarska oblast Gračanica, Zapovjedničtvu ustaške vojnice, na ruke zapovjednika general-pukovnika Herenčića, Zagreb, Ministru unutarnjih poslova Zagreb, Predmet: primopredaja dužnosti upravitelja kotara Ratimira Gadže, Gračanica 4. 1. 1945.

iz Bosanskog Petrovog Sela, učesnik u ustan-ku na Ozrenu 1941.), na funkciju političkog komesara dolazi Ibro Čamdžić, dotadašnji predsjednik Okružnog odbora USAOJ-a za Tuzlu). Dužnost obavještajnog oficira u komandi preuzeo je Fadil Šabić, koji je i ranije prije izlaska na partizansku teritoriju, radeći u kotarskoj upravi, saradivao sa partizanima.⁹ Za zamjenika komandanta i ujedno šefa mobilizacionog odsjeka došao je iz komande područja Daut Filipović. Poslije odlaska Šabića na novu dužnost, njegovo mjesto preuzeo je Fadil Suljagić.

Obavještajni odsjek Komande mjesta Gračanica, koja je djelovala sa partizanske teritorije, uspostavio je svoju obavještajnu mrežu, angažujući pouzdane ljude na gračaničkom kotaru, sposobne da uspostave vezu sa Dobojem. Imao je svoje povjerenike u skoro svim muslimanskim selima koja su bila na dodiru sa partizanskom teritorijom, istočno od Gračanice. Gornja Orahovica: Mujić Husein, imam matičar; Čekanići: Mulavdić Sadik (za njega je stajala sljedeća karakteristika: pouzdan i povjerljiv čovjek, koji je u partizanskoj službi od 1942.); Donja Orahovica: Terzimehić Osman, učitelj i Hadži Sulejmanović Muhamed, opštinski djelovođa (za njega je takođe napisano: još od ranije jedan od naših najboljih povjerenika i saradnika.)

Pored obavještajnih poslova, radili su na mobilizaciji ljudstva za partizanske jedinice, a nerijetko i prelazak čitavih naoružanih grupa iz domobranskih ili pak zelenokadrovskih jedinica u partizanske jedinice koje su operisale oko Gračanice.

Obavještajni izvještaji pisani su na osnovu prikupljenih i provjerenih podataka sa terena, pa pružaju dosta realnu sliku stanja, iako podatke o brojnom stanju tih jedinica treba uzimati s rezervom. Za ilustraciju, može poslužiti obavještajni izvještaj od 25. 1. 1945., koji je potpisao Fadil Šabić (redovan izvještaj Štabu Trećeg korpusa NOVJ, obavještajnom

⁹ Esad Tihić, Komanda tuzlanskog vojnog područja, tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, Tuzla 1987., 1141

oficiru) za dane 22. i 25. januara 1945.), koji se može porediti sa spomenutim izvještajem Ratka Gadže. Pisalo je da u Gračanici nema druge vojske osim ustaša i zelenokadrovaca, da se u Gračanici živjelo u iščekivanju masovnog partizanskog napada, da vlada velika ekonomska kriza koju najteže podnose najsiromašniji slojevi. Ustaše su širile uvjerenje da će uspjeti odbraniti Gračanicu jer su im, kako su govorili, u pomoć dolazili Čerkezi.

Sve prilaze Gračanici "vrlo savjesno" kontrolisali su pripadnici zelenog kadra i ustaše.

Prema ovom izvještaju, raspored i brojno stanje jedinica raspoređenih oko Gračanice bio je sljedeći:

XIV. ustaška bojna: brojala je 1200 ljudi. Brojno stanje jedinice naglo se povećalo jer je u nju pristizalo ljudstvo s područja gradačačkog sreza–Srnica, Špionice, Donjih i Gornjih Hrgova, te ostalih okolnih sela s područja gradačačkog sreza. Držala je položaje od mahale Drafnići do Piskavice. Zapovjednik jedinice bio je poručnik Mustafa Jakubović;

XXV. ustaška bojna: brojala je 2000 ljudi, uglavnom, iz okolnih sela, koji su davali vrlo malo otpora nadiranju partizanskih snaga. To se "može zaključiti iz ranijih 8 posjeta naših drugova u Gračanicu, kada su samo grupe grešnih ustaša davale energičan otpor i vršile protunapade". Ljudstvo bojne prikupljalo se na području Gračanice, te sela Soko, Malešići, Stjepan Polje i Sladna. Držala je položaje od uporišta Straževac do Crnog puta "i nešto "s one strane od Lendića. Zapovjednik bojne bio je satnik Ibrahim Pjanić;

IX. bojna zelenog kadra: brojala je 1100 ljudi s područja s kojih se prikupljala i XXV. ustaška bojna. Držala je položaje od uporišta Straževac do ceste. Zapovjednik zelenokadrovске bojne bio je poručnik Abdurahman Kapetančić.

III. bojna zelenog kadra: brojala je 250 ljudi, uglavnom izbjeglih s područja Puračića i Turije. Držala je položaje na samim Drafničima. Zapovjednik bojne bio je narednik Sait Baftić;

V. bojna zelenog kadra: imala je svega 40 ljudi, prikupljenih sa svih područja općine, uključujući i sela Miričinu i Gnojnicu, koja nisu bila u sastavu gračaničkog sreza. Držala je položaje od Crnog puta sa desne strane kod groblja. Zapovjednik bojne bio je narednik Ibrahim Suljić.¹⁰

U izvještaju se podvlači da četnički zapovjednici iz Trebavskog odreda “stalno se nude Pjani da dođu u Gračanicu, ali to do sada Pjano i ostali u Gračanici odbijaju.” Obavještajac je procijenio da po svaku cijenu treba među domaće i strane ustaše kao i zelenokadrovce, ubaciti neslogu i razdor, te formirati Gračanički odred pod vođstvom operativnih sastava 14. srpske brigade, čiji je moral u vojničkom pogledu bio potpuno slab (moblisano ljudstvo sa područja istočne Srbije, Homolja, Negotinske krajine, Požarevca).

U ovom izvještaju procjenjuje se da bi bilo dobro što prije zaposjesti “ako ne iz vojničkih razloga, a ono iz ekonomskih”, sljedeća sela gračaničkog sreza: Sladna, Vranovići, Soko, Piskavica, Doborovci, Džakule (gdje je već operisala 7. srpska brigada), a potom zauzeti Donju i Gornju Lohinju, te periferiju same Gračanice. Nakon zaposjedanja Gračanice, nastavio bi se prodor prema Doboju, čime bi se ugrozio i položaj Dražinih četnika na Ozrenu i Trebavi, te stvorili uslovi za mobilizaciju ljudstva sa širokog prostora oko Gračanice.

Obavještajac dalje predlaže da se najpotrebni dio Komande mjesta Gračanica izmjesti na dio teritorije sreza koji je već bio pod kontrolom partizanskih snaga. U tom smislu predlaže se izmještanje Komande na područje Gornje Lohinje ili Gornje Orahovice. Time bi se pokrenula i ubrzala mobilizacija ljudstva sa ovih prostora te formiranje Gračaničkog partizanskog odreda. Navodi se

primjer “s druge strane Spreče”, gdje se vršila uspješna mobilizacija u Ozrenski partizanski odred. Budući Gračanički odred trebalo je da se poveže sa Trebavsko-posavskim, “koji se do danas nije javio pod komandu Srpske udarne brigade”.

Sela pod kontrolom partizanskih jedinica bila su preopterećena obavezama prema vojsci, naročito u pogledu ishrane jedinica. Tako je Donja Orahovica (tada sa 1.100 stanovnika i 240 domaćinstava, od kojih je svega 28 pripadalo kategoriji imućnijih), samo za tri sedmice intendanturi 14. srpske brigade predala: 125.000 kg kukuruza, 142.000 kg hljeba, 190 grla goveda, 10 komada sitne stoke, 4.200 kg pasulja, 7.300 kg zobi, 5.250 kg krompira, 29.400 kg sijena itd.

Bez obzira na ta velika davanja, u izvještaju se procjenjuje da je “odnos između vojske i naroda (je) vrlo usrdan i zadovoljavajući. Nije dolazilo ni do kakvih nepravilnosti. Rad rukovodilaca, političkih komesara i komandira je neumoran i stalno budan.”

Četnici su imali sljedeću vojničku formaciju: desetina, vod, četa, bataljon, brigada, grupa brigada, korpus, grupa korpusa. Zbog naglog opadanja brojnog stanja, učestalo je preformiranje četničkih jedinica na tim terenima, tako da je obavještajcima bilo teško utvrditi njihov tačan formacijski sastav.

Početkom 1945. godine na Ozrenu su bile stacionirane 3 četničke brigade i 3 bataljona Zeničkog četničkog odreda. Komandant ozrenskih četnika bio je Cvijetin Todić, rodom iz sela Striježevice (srez Maglaj), načelnik Odreda bio je Cvijetin Đurić iz sela Tekučice, savjetnik dr. Branko Stakić iz Stoga, a intendant Uroš Todorović. U Boljaniću je bio štab Ozrenskog četničkog odreda (zapravo, Korpusa), pod komandom Cvijetina Todića, u čijem sastavu su bile tri brigade i to: 1. brigada, od oko 1000 ljudi, raspoređenih u 3 bataljona, (svaki bataljon imao je 4 čete, naoružane sa 4 – 6 puškomitraljeza), bez teškog naoružanja, bila je pod komandom Milana Todića i zaposjedala sektor od Doboja, preko

¹⁰ Formacijske oznake pojedinih bojni su, nakon vojnih reformi i formiranja HOS-a (1. 12. 1944.), izmijenjene, tako da je XXV. bojna postala IV. i sl. Ovdje se koriste stari, raniji nazivi, koji su vjerovatno i nakon službene promjene još uvijek ostali živi u narodu,

Striježevice i Trbuka do Zavidovića; 2. brigada brojala je između 800 i 900 ljudi, raspoređenih u 3 bataljona (svaki bataljon imao je 4 – 5 četa. Od automatskog oružja raspolagali su sa 25 – 30 mitraljeza i 10 pikavaca, bila je pod komandom Đorđa Cvijanovića i zaposjedala sektor: Sižje – Petrovo Selo – Kalkmuž – Lipac do Boljanića; 3. brigada brojala je oko 900 ljudi, raspoređenih u 4 bataljona (svaki bataljon imao je 4 – 5 četa). Osim pušaka, raspolagali su sa 35 komada automatskog oružja, među kojima i 5-6 “šaraca”. Bila je pod komandom Mirka Tomića, učitelja sa Panjika. Sektor brigade bio je: Vasiljevići – Tumare – Milino Selo – Podcjelovo, pa sve do rijeke Krivaje.

Odred (tj. Korpus) je raspolagao sa svega tri minobacača, ali nisu imali mina. “Nijemci su im obećali da će im poslati veću količinu mina iz Doboja, kao i veću količinu municije za automatska oružja, ali od svega toga nisu još ništa primili i troše svoje rezerve.”

Početkom januara 1945., ozrenski četnici su bili pod pritiskom jedinica XXXVIII divizije NOVJ, koje su djelimično razbile spomenute četničke položaje, tako da su se pojedini bataljoni 1. brigade povlačili na sektore 2. i 3. brigade itd.

Na sektoru Ozrena bila su stacionirana još 3 bataljona Zeničkog četničkog odreda čije je ljudstvo bilo raspoređeno oko Sočkovca i Boljanića.¹¹

U to vrijeme sa juga su na Ozren počele pristizati i četničke snage iz rezerve četničke Vrhovne komande na čelu sa Dragoslavom Račićem, koje su se postepeno prebacivale na Trebavu. Da bi se osigurao nesmetan prolazak i izbjegli nepotrebni incidenti tokom prebacivanja te četničke grupacije preko Gračanice na Trebavu, 29. januara 1945. godine, u

ime četničke Vrhovne komande, došao je u Gračanicu kapetan Dobrivoje Bogdanović, koji se sastao sa komandantom IX. bojne zelenog kadra (tj. IX. bojne 3. gorskog zdruga), poručnikom Abdurahmanom Kapetančićem i dogovorio detalje prolaska tih razbijenih četničkih jedinica kroz položaje zelenog kadra, prema Trebavi. Njih će dvojica biti veza između četničke Vrhovne komande i Zapovjedništva Trećeg gorskog zdruga zelenog kadra koje je bio stacioniran u Gračanici.¹²

Zaključci

1. Opće raspoloženje stanovništva u Gračanici, nekoliko mjeseci prije okončanja neprijateljstava i uspostave nove vlasti je bilo vrlo slojevito. Jedan dio stanovništva bio je naklonjen partizanima (oni koji su imali sirove ili rodbinu u partizanskim jedinicama ili su tajno pomagali pokret), drugi, veći dio živio je u strahu od nadolazeće partizanske vojske koji je rastao sa jačanjem protivpartizanske propagande (da su partizani nevjernici, sve gone na jedan kazan itd.) i pristizanjem vijesti o partizanskoj represiji na područjima koja su zauzimali i u kojima su uspostavljali svoju vlast.

2. Sukobi i netrpeljivosti između pripadnika ustaških i zelenokadrovskih jedinica popunjenih domaćim vojnim obveznicima (muslimani), sa ustaškim jedinicama, stacioniranim u Gračanici koje su bile popunjene hrvatskim (katoličkim) vojnim obveznicima, jedna je od specifičnosti stvorenih odnosa u Gračanici – antagonizma i međunacionalne netrpeljivosti između domaćih muslimana i “šokaca” koji su “došli da preuzmu vlast u gradu”;

3. Najveći otpor “šokcima” dolazio je iz zapovjedništva 25. ustaške bojne, posebno od njenog zapovjednika Ibrahima Pjanića, koji se direktno suprotstavljao namjerama vlasti da pohapsi i protjera u logor nekoliko partizanskih simpatizera iz Gračanice, stavljajući

11 Arhiv VII br. reg. 11/2-4, K 409, *Obavještajni odsjek Komande mjesta Gračanica, Položaj, Redovan izvještaj za dane 22 – 25. januar 1945., Štabu III korpusa, za obavještajnog oficira, Tuzla, 25. 1. 1945.* (Izvještaj je potpisao Šef obavještajnog odsjeka Komande mjesta Gračanica Fadil Šabić)

12 Esad Tihčić, Omer Hamzić, *nav. djelo*, 265

čak u zaštitu i doktoricu Jolandu Raušić, kao Jevrejku, koja je takođe sarađivala sa partizanima.

4. Izvještaj Ratka Gadže, dokazanog ustaše “na zadatku”, pokazuje da se politički odnosi, pa i sam život običnih ljudi u pozadini velikih vojnih pokreta i borbi, pa čak i između jedinica različitih nacionalnosti (iako su se borile na istoj strani), tokom čitavog rata, a posebno u njegovoj završnici, ne može posmatrati i bojiti crno-bijelom tehnikom. Ti su odnosi bili mnogo složeniji i suptilniji, ponekad su više zavisili od lokalnih prilika, više nego što nam se to čini, čitajući monografije koje se bave isključivo vojnim aspektom tih složenih društvenih procesa koji su se odvijali u ratnom okruženju i ozračju.

SUMMARY

A View at the Military and Political Situation in Gračanica by Early 1945

This study deals with the military and political situation, and the general situation in Gračanica at the beginning of the year 1945, as the largest

stronghold of German and consolidated powers of the Independent State of Croatia (NDH) in decay, that tried to delay the progression of the major units of the Yugoslav Liberation Army (NOVJ) in their onset from the direction of liberated Tuzla, heading toward Doboj and the valley of river Bosnia. In such circumstances, after numerous prominent people of Gračanica joined Partisans, including the District commissioner himself, the city government was taken over by Ustasha military reconvalescent Ratko Gadža, who tried to impose order in the city in vain, thus encountering resistance, not only of prominent people from the town, but also from the command of XXV Ustasha Battalion, headed by Ibrahim Pjanić. This article is based on the reports of the newly appointed district governor to the higher authority, as well as on the reports of Intelligence Sector of the Town Command of Gračanica, which operated extra-territoriality from the liberated territory.

Key words: Gračanica, The Independent State of Croatia, Ratimir Gadža, Ibrahim Pjanić, XXV Ustasha Battalion